

تحلیل محتوای کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره اول و دوم دبستان در جهت توجه به مهارت‌های ارتباطی اجتماعی

محمد جابر سالاری گوهر ریزی^۱، صادق رضائی^۲، مجتبی طاق داری اردکانی^۳،
وحید هاتفی اردکانی^۴

^۱ کارشناس ارشد تکنولوژی آموزشی دانشگاه خوارزمی.

^۲ دانشجوی دکتری برنامه ریزی درسی دانشگاه علامه طباطبایی.

^۳ کارشناس ارشد راهنمایی و مشاوره دانشگاه آزاد اردکان.

^۴ کارشناس ارشد روانشناسی تربیتی دانشگاه پیام نور نطنز.

نام نویسنده مسئول:

محمد جابر سالاری گوهر ریزی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۷/۱۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۹/۱۷

چکیده

در این مقاله محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره دبستان در ایجاد مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی را بررسی می‌کنیم. برای این منظور از روش تحلیل محتوا و ابزار (سیستم مقوله‌بندی تغییرهای مربوط به مهارت ارتباطی) استفاده نمودیم. کتب تعلیمات اجتماعی دوره دبستان را با مجموع ۴۶۳/ صفحه مورد بررسی قرار دادیم و واحد تحلیل صفحه بود. طی بررسی‌هایی که در بین چندین مقوله موجود در رابطه با مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی کردیم چهار مقوله را برگزیدیم و هر مقوله را به سه زیر مقوله تقسیم کردیم. مهارت همکاری در فعالیت‌های گروهی ۱۳ درصد، همکاری در فعالیت‌های جامعه ۱/ درصد، همکاری در فعالیت‌های منزل ۲/ درصد، نه گفتن ۱/ درصد، شناخت حقوق خود و دیگران ۱۲/، انتقاد کردن، ۲۴/ درصد، برنامه‌ریزی و مطالعه ۱۰/ درصد، استقلال ۲/ درصد، شناخت خود ۹/ درصد، مهارت کلامی، غیر کلامی ۲۲/ درصد، مهارت دوست‌یابی ۳/ درصد، مهارت برقراری ارتباط با بزرگسالان ۷/ درصد در محتوا قرار گرفته است.

واژگان کلیدی: تحلیل محتوا "کتاب درسی تعلیمات اجتماعی" دوره دبستان "مهارت ارتباطی و اجتماعی".

مقدمه

طرح مسئله

مهارت‌های ارتباطی اجتماعی به رفتارهایی گفته می‌شود که شالوده ارتباط‌های موفق و رودررو را تشکیل می‌دهند (فیروز بخت، ۱۳۷۷، ص ۱۲).

پژوهش‌ها نشان می‌دهند کودکان و نوجوانانی که در کسب مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی مشکل دارند پیامدهای منفی کوتاه‌مدت و بلندمدتی را تجربه می‌کنند (گرایش کودکان غیراجتماعی به بزهکاری بیش از سایر کودکان (کاترین، ۲۰۶۶) بی‌بهره بودن کودکان اجتماعی از مهارت‌های گسترده و متنوع مثل برقراری رابطه، همکاری، پاسخ مثبت به دوستان (گاتان، ۱۹۸۰)، رابطه کمبود مهارت اجتماعی و مشکلات و اختلالات شدید در نوجوانی و بزرگسالی (مارس، ۱۹۷۹)، رابطه داشتن کمبود مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی با ناسازگاری در محیط‌های آموزشی (اسکات، ۱۹۸۳)، افت تحصیلی (کوفن، ۱۹۷۳) و با اعتیاد و مصرف مواد مخدر (خونتی، ۱۹۸۱) همگی حکایت از اهمیت برقراری مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی در کودکان و نوجوانان دارد (فتیحی، ۱۳۷۸).

در این میان نقش مدرسه و محتوای کتاب‌های درسی مشهود هست چراکه مدرسه و کتاب‌های درسی مهم‌ترین منبع جهت یادگیری مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی است، به‌ویژه که یکی از اهداف درس حوزه علوم اجتماعی ایجاد و پرورش ارتباطی و اجتماعی است بنابراین در این مقاله میزان توجه به برخی مهارت‌های ارتباطی مورد بحث و کنکاش قرار گرفته است.

ضرورت تحقیق

مدرسه به‌عنوان نخستین جایگاه رسمی تعلیم و تربیت و اولین نهادی که وظیفه اجتماعی کردن دانش‌آموز را بر عهده دارد، نقشی تعیین‌کننده در پرورش و تقویت مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی دارد (فاتحی زاده، ۱۳۸۰). بدیهی است که در دوره دبستان این نقش، پررنگ‌تر و حیاتی‌تر خواهد بود. چراکه این مقطع آغازی بر حضور کودک در اجتماع و جدا شدن وی از خانواده است؛ بنابراین برنامه‌ریزی درسی و محتوای کتاب‌ها می‌بایست به نحوی تعیین شوند که پاسخگوی این نیاز کودکان باشند. در پژوهش‌های متعدد اهمیت و ضرورت توجه به این مهارت‌ها مشخص شده است. کتاب‌های تعلیمات اجتماعی باید بیش از دیگر کتاب‌ها ایجادکننده مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی در فراگیران باشد. تحلیل محتوای این کتاب‌ها به ما کمک می‌کند تا متوجه شویم که به چه میزان مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی در این کتاب‌ها وجود دارد و مهم‌تر از آن، کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره دبستان تا چه میزان سبب ایجاد این مهارت‌ها در دانش‌آموزان می‌شوند.

پیشینه پژوهش

موریش (۱۹۷۷) معتقد است که نهادهای اجتماعی از جمله آموزش و پرورش باید زمینه‌های لازم را برای اعضای خود در برقراری ارتباط صحیح با محیط و افراد مهیا کنند. این امر ضرورت تربیت شهروند را به‌منزله کارکرد نظام آموزشی در فرآیند جامعه‌پذیری افراد افزون می‌کند. اصول آموزش و پرورش در قرن ۲۱ بیش از همه در ایجاد، پرورش و تقویت مهارت‌های اجتماعی و ارتباطی در افراد که باید بیش از همه در محتوای برنامه درسی مدارس وجود داشته باشد، تأکید می‌کند. این اصول عبارت‌اند از یادگیری برای باهم دانستن، باهم بودن و باهم زیستن و به‌طور کلی شهروندی که از یک‌سو به مفهوم داشتن حس مسئولیت برای خود و جامعه و از سوی دیگر درک زمینه‌های اجتماعی، عاطفی و فرهنگی دیگران است (یونیسف، ۲۰۰۰).

در پژوهش‌های دیگر بی‌توجهی محتوا کتاب‌های علوم اجتماعی به مسائل و نیازهای اجتماعی فراگیران (عباسی ۱۳۸۳) و در نظر نگرفتن انتظارات دانش‌آموزان (یعقوبی ۱۳۷۶) در کتاب‌های درسی مطرح شده است.

یار علی، شواخی و عریضی نیز مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی در کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره راهنمایی را بررسی کردند و به این نتایج نائل شدند: «در مجموع کتاب‌ها از نظر ایجاد و پرورش مهارت‌های ارتباطی بسیار پربار و قوی بوده و زمینه لازم را برای رشد اجتماعی و ارتباطی دانش‌آموزان فراهم کرده است؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود ضمن تکرار پژوهش روی

کتاب‌های دیگر برای معلمان، دوره‌های آموزش ضمن خدمت و برای والدین جلسات آموزش برگزار شود همچنین با شناسایی و کمک به دانش‌آموزانی که در فرایند رشد اجتماعی و عاطفی دچار مشکل هستند می‌توان آینده‌ای بهتر را برای جامعه رقم زد».

اهداف

کلی: مشخص کردن نقش کتاب‌های درسی تعلیمات اجتماعی دوره دبستان در تقویت مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی

جزئی:

مشخص کردن میزان توجه هر کتاب به مقوله‌های مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی
مشخص کردن میزان ایجاد و پرورش هر یک از مقوله‌های ارتباط و اجتماعی در دانش‌آموزان

سوالات

- ۱- به چه مقدار محتوای متنی کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره دبستان، مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی را در دانش‌آموزان ایجاد و پرورش می‌دهد؟
- ۲- آیا رابطه معنی‌داری بین میزان پرداختن کتاب‌های تعلیمات اجتماعی در پایه‌های مختلف دوره دبستان به مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی وجود دارد؟

روش

در این پژوهش تحلیل محتوا از نوع کمی بوده است. این پژوهش روی کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره دبستان انجام گرفته است جامعه آماری همه کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دوره دبستان است. واحد تحلیل نیز، صفحه هست. ابزار گردآوری داده‌ها نیز سیستم مقوله‌بندی هست. محتوای تحلیل شده ۴۶۳ صفحه هست. کتاب پایه سوم ۱۶/۴۱ درصد، پایه چهارم ۲۱ درصد، پایه پنجم ۳۵/۴۰، پایه ششم ۲۶/۷۸ درصد کل حجم محتوای تحلیل شده را به خود اختصاص داده است.

مرور مفاهیم

همکاری

همکاری یکی از راه‌هایی است که باعث جمع شدن نیروهای مختلف در یک‌جهت می‌گردد. در نتیجه هم باعث افزایش در سرعت انجام کارها می‌شود و هم باعث می‌شود که کارهایی که تنهایی غیرممکن بود، به انجام برسد. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: تعاونوا علی البر و التقوی و لاتعاونوا علی الاثم و العدوان (مائده آیه ۲).
منشا اصلی تمدن همکاری است. اگر از کوشش‌ها و جنب‌وجوش‌ها نتیجه‌ای عاید نشود، علتش به‌طورقطع فقدان همکاری مؤثر است (محمد صالح ابوسعیدی، مجله یغما، سال شانزدهم، شماره نهم).

جرئت ورزی

جرئت ورزی، یعنی دفاع از حقوق خود و بیان افکار و احساسات خویش که به شیوه مستقیم، صادقانه و مناسب انجام شود. افراد جرئت ورز برای خود و دیگران احترام قائل هستند. آنان منفعل نیستند و ضمن این‌که به خواسته‌ها و نیازهای دیگران احترام می‌گذارند، اجازه نمی‌دهند دیگران از آن‌ها سوءاستفاده کنند و به شیوه قاهرانه با آنان ارتباط برقرار کنند (ریس ال. کلینکه، مهارت‌های زندگی، ترجمه شهرام محمدخانی، ج ۱، ص ۲۶۱).

تفکر انتقادی

چت مایرز مؤلف کتاب «آموزش تفکر انتقادی» عقیده دارد: تفکر انتقادی به معنی قدرت تنظیم کلیات (توانایی ایجاد یک چارچوب تحلیلی)، پذیرفتن احتمالات نوین (پرهیز از پیش‌داوری و توقف داوری)، تردید سالم و پرهیز از تعجیل در قضاوت است. (مایرز، ۱۳۷۴). قرآن کریم می‌فرماید: «وَذَكِّرْ فَإِنَّ الذِّكْرَ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنِينَ» (ذاریات/۵۵). (و پند ده زیرا که پند در مؤمنان سودمند می‌افتد).

خودگردانی

خودگردانی و خودپسندی دو مفهوم مهم و کلیدی در نظریه شناخت اجتماعی‌اند (بند ورا، ۱۹۸۶). به باور شانک (۱۹۹۶) مدل‌های یادگیری خودگردان پس از دهه‌ی ۱۹۸۰ مطرح شد. پینت ریچ (۲۰۰۰) بر آن است که یادگیری خودگردان، فرآیندی پویا و سازنده است که در آن یادگیرندگان به بازبینی، تنظیم و کنترل شناخت، انگیزش و رفتار خویش می‌پردازد. بندورا (۱۹۹۷) خودگردانی را وابسته به متغیر انگیزشی مهمی به نام خودبسنده می‌داند. از دیدگاه او، باورهای خودبسنده‌گی «داوری‌های فرد درباره‌ی توانایی خود در زمینه سازمان‌دهی و انجام تکالیف موردنظر است» (بندورا، ۱۹۹۷) به باور وی فردی که در یک موقعیت از احساس خودبسنده‌گی بالایی برخوردار است می‌تواند در موقعیت‌های دیگر چنین احساسی نداشته باشد (همان) باین‌همه اگر فردی در یک تکلیف احساس خودبسنده‌گی بالایی داشته باشد کارکرد او از سویه‌های گوناگون بهبود می‌یابد.

برنامه‌ریزی

برنامه‌ریزی عبارت است از «تفکر در کلیات و جزئیات برنامه» و یا به‌عبارت‌دیگر تعیین و اتخاذ شیوه و روش‌هایی که ما را در به‌بترین نتیجه مطلوب برساند. (مدیریت تولید، ص ۱۹). بنا بر قولی دیگر: برنامه‌ریزی متضمن تعیین هدفها و مقاصد سازمان و تهیه نقشه و برنامه‌ی کار است. برنامه‌ها نشان می‌دهند که هدفها چگونه باید تحقق یابند. (مدیریت رفتار سازمانی، ص ۱۴). امیرالمؤمنین علی (علیه‌السلام) می‌فرماید: التدبیر قبل العمل یومنک من الندم؛ (بحار الانوار، ج ۶۸، ص ۳۲۸). آینده‌نگری قبل از شروع کار، تو را از پشیمانی ایمن می‌سازد.

ارتباط غیر کلامی

ارتباط «غیر کلامی» که آن را «زبان اشاره» یا «زبان خاموش» نیز می‌نامند، عبارت از کلیه رفتارهایی است که آگاهانه یا ناآگاهانه در حضور دیگران ابراز می‌شوند و یا توسط دیگران درک می‌گردند (لوتانز، ۱۳۷۴) به‌عبارت‌دیگر، اگر پیام‌ها به‌صورت علائم یا رمزهای غیر کلامی انتقال یابند، آن را «ارتباط غیر کلامی» می‌گویند؛ همانند حرکت دست و صورت یک مدیر در برخورد با کارکنان خود (شعبانی، ۱۳۷۱).

ارتباط کلامی

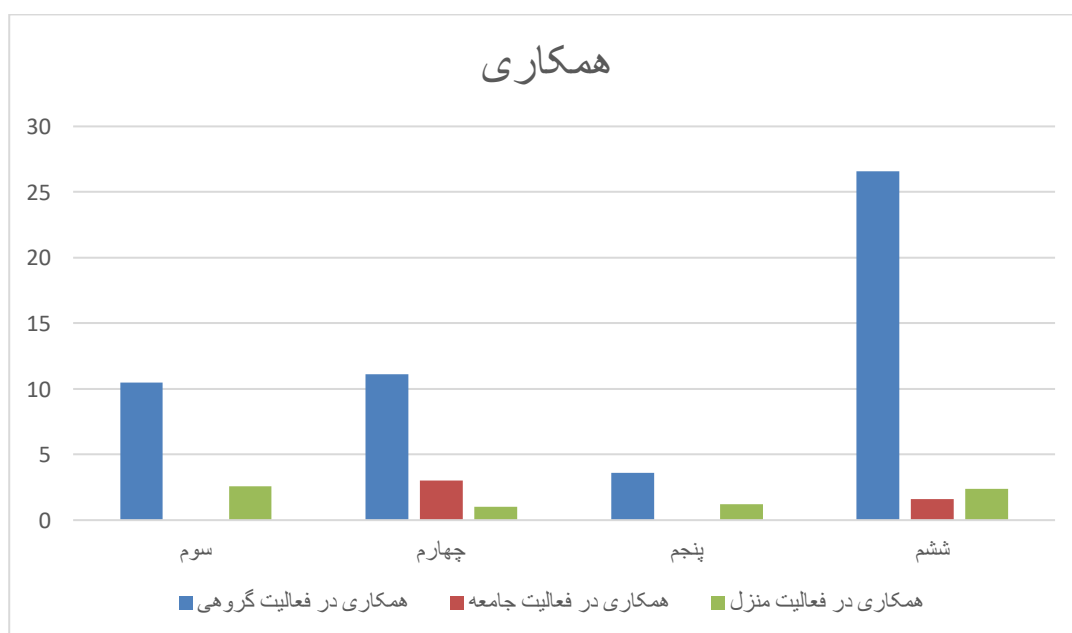
در زندگی انسان هیچ رفتار ارتباطی به‌اندازه ارتباط کلامی وسعت و تأثیر ندارد و هیچ پدیده ارتباطی این‌قدر بازندگی انسان عجین نیست. «میزان گفتگوهای افراد بخش عمده‌ای از زندگی روزانه آنان را فرامی‌گیرد.» (میلر، ۱۳۶۸، ص ۷) «ارتباط انسانی فرایندی است که یک شخص، مفهومی را به ذهن شخص دیگری (اشخاص) با استفاده از پیام‌های کلامی یا غیر کلامی منتقل می‌کنند.» (ریچموند، ۱۳۸۷، ص ۸۱). «حتی رؤیاهای ما نیز به‌وسیله زبان منتقل می‌گردد.» (نیو مایر، ۱۳۷۸، ص ۹)

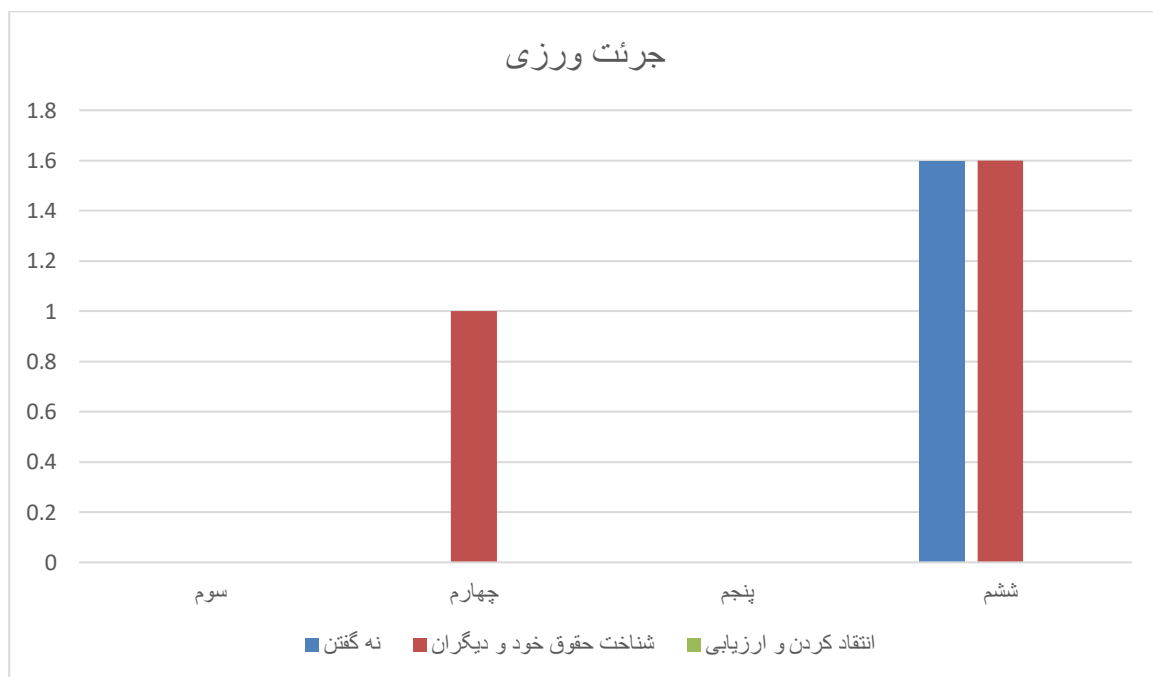
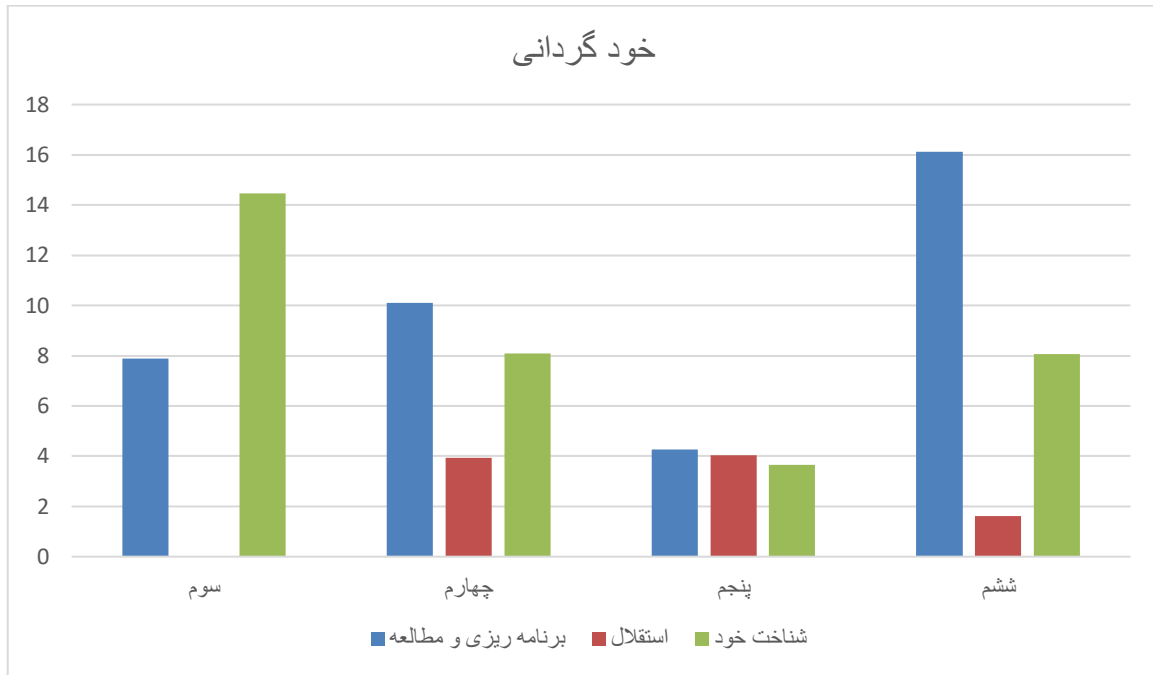
یافته‌ها

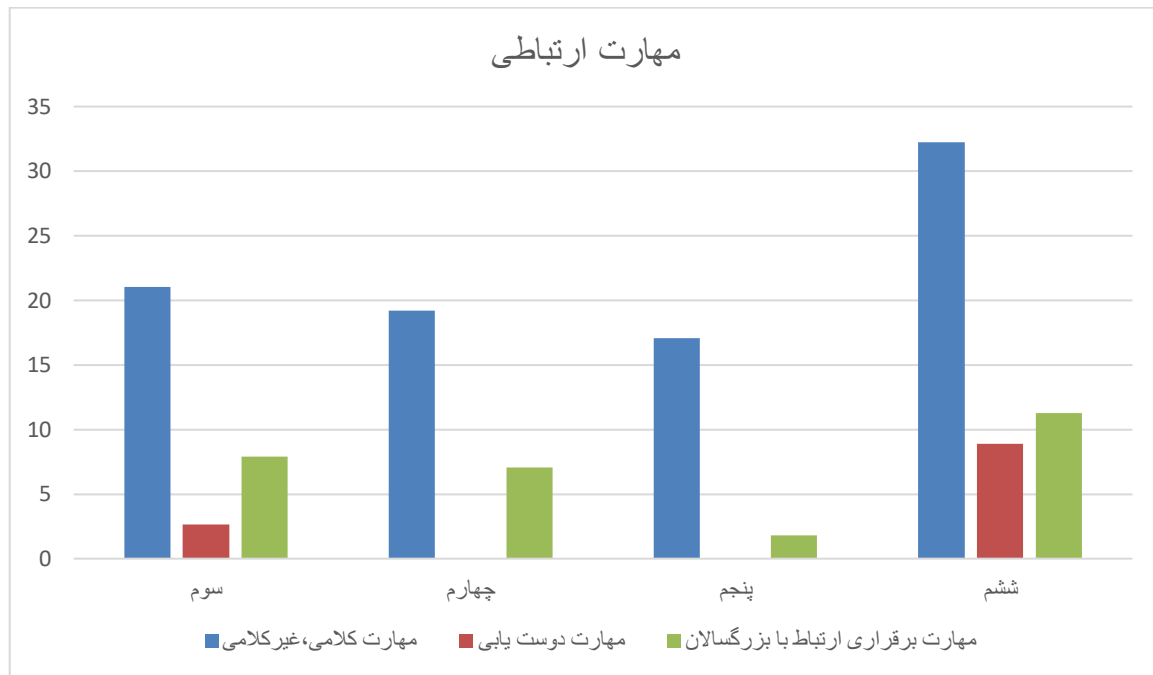
جداول درصدها و فراوانی‌های مقوله‌های چهارگانه موردبررسی در متون در یک نگاه

ششم	پنجم		چهارم		سوم		پایه مقوله	
	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد		
۳۳	۲۶.۶	۶	۳.۶	۱۱	۱۱.۱۱	۸	۱۰.۵	همکاری
۲	۱.۶	۰	۰	۳	۳	۰	۰	
۳	۲.۴	۲	۱.۲	۱	۱	۲	۲.۶	
۵	۴.۰۳	۰	۰	۰	۰	۰	۰	جرت و ورزی
۳۵	۲۸.۲۲	۵	۳.۰۴	۲	۲.۰۲	۱۰	۱۳.۱۵	
۵۶	۴۵.۱۶	۲۵	۱۵.۲۴	۱۵	۱۵.۱۵	۱۷	۲۲.۳۶	
۲۰	۱۶.۱۲	۷	۴.۲۶	۱۰	۱۰.۱۰	۶	۷.۸۹	خودگردانی
۲	۱.۶۱	۴	۴.۰۴	۳	۳.۹۴	۰	۰	
۱۰	۸.۰۶	۶	۳.۶۵	۸	۸.۰۸	۱۱	۱۴.۴۷	
۴۰	۳۲.۲۵	۲۸	۱۷.۰۷	۱۹	۱۹.۱۹	۱۶	۲۱.۰۵	مهارت ارتباطی
۱۱	۸.۸۷	۰	۰	۰	۰	۲	۲.۶۳	
۱۴	۱۱.۲۹	۳	۷	۷	۷.۰۷	۶	۷.۸۹	

نمودار درصدهای مقوله‌های چهارگانه موردبررسی در متون

بحث و نتیجه گیری

متخصصان علوم تربیتی و صاحب نظران در تحقیقات متأخر خود به این نتیجه رسیده اند که فعالیت یاددهی-یادگیری یک جریان یک سویه نیست و مستلزم ارتباطی پایدار و دو طرفه است از این رو به نقش تقویت مهارت های ارتباطی و اجتماعی در دانش آموزان و به تبع آن تقویت روش های فعال یاددهی-یادگیری تأکید نمودند. فلذا توجه به این امر ضروری و مهم تلقی می شود. آموزش و پرورش جهانی و به طور اخص آموزش و پرورش ما نیز در این مسیر گام برمی دارد و به رویکردهای فعال و پویا متمایل شده است بخش مهمی از مهارت های ارتباطی-اجتماعی در سنین کودکی و هم زمان با سنین دوره ابتدایی اول و دوم در دانش آموزان شکل خواهد گرفت و بنای آن گذاشته خواهد شد. بدیهی است که کتاب های درسی و محتوای آن نقش انکار نشدنی را ایفا خواهد نمود، لذا شایسته است که در تدوین و تغییر این محتواها عزمی جدی وجود داشته باشد. خوشبختانه در سالیان اخیر در کشور ما این رویکرد مدنظر قرار گرفته شده و تغییرات محسوس در محتوا و شیوه های تدریس مشاهده می شود که همه در جهت تقویت مهارت های ارتباطی، اجتماعی و در نهایت جامعه پذیر کردن دانش آموز هست و کتاب های جدید برخلاف گذشته سعی شده است، یادگیری های فعال به جای یادگیری منفعل و روش های فعال به جای روش های سنتی مدنظر قرار بگیرند. وجود بخش هایی مانند (فکر کنید، مشورت کنید، گفتگو کنید، بحث کنید، اطلاعات جمع آوری کنید) در کتاب ها مؤید همین امر است و این موضوع تعامل دانش آموزان با آموزگار و جامعه را فزونی می بخشد. کتاب تعلیمات اجتماعی نقشی پررنگ تر و اساسی تر در تعمیق و تقویت این موضوع ایفا خواهد کرد. از آن جهت که به طور اخص برای بهبود مهارت های ارتباطی، اجتماعی طراحی شده است. با توجه به یافته های فوق در یک نگاه کلی می توان گفت که کتاب های تعلیمات اجتماعی از لحاظ تقویت مهارت های ارتباطی و اجتماعی قوی و قابل قبول هستند به نحوی که در اکثر صفحات کتاب حداقل یک مهارت ارتباطی وجود دارد؛ اما اگر جزئی تر به کتاب های چهار پایه مورد بررسی نگاه کنیم کتاب تعلیمات اجتماعی پنجم سهم کمتری در پرداختن به این مهارت دارد و کتاب ششم دارای محتوای غنی تری هست؛ و در بررسی دقیق ترمی بینیم که مقوله همکاری در فعالیت گروهی در کلاس ششم با ۲۶/۶ درصد بیشترین فراوانی و در کلاس پنجم با ۳/۶ درصد کمترین فراوانی را دارد. به طور کلی مقوله همکاری در جامعه در کتاب های مورد بررسی فراوانی اندکی دارد و می توان گفت مغفول مانده اند، به عنوان مثال این مقوله در بیشترین مقدار خود که در کتاب پایه چهارم آمده است فقط در ۳ درصد صفحات جای گرفته است. مقوله همکاری دانش آموزان در منزل هم به طور میانگین ۲ درصد کتاب های مورد بررسی را به خود اختصاص داده است که نیازمند توجه بیشتری هست. اولین زیر مقوله ای که مهارت جرئت برسی نمودیم «مهارت نه گفتن» بود که فقط در کتاب ششم سهم اندک ۴/۰۳ درصدی در محتوای کتاب های مورد بررسی

داشت. زیر مقوله بعدی «شناخت حقوق خود و دیگران» بود که در کتاب ششم با ۲۸/۲۲ درصد بیشترین فراوانی را داشت. از جهت اینکه شناخت حقوق خود و دیگران، پیش‌شرط زندگی مطلوب در اجتماع است، شایسته است که در کتاب‌های چهارم و پنجم نیز به آن توجه گردد اما زیر مقوله بعدی «انتقاد کردن و ارزیابی» بود که به لطف ساختار جدید کتاب‌های درسی فراوانی مطلوبی در محتواهای موردبررسی داشت و به‌طور میانگین دارای ۲۴ درصد فراوانی هست. مقوله بعدی که از نظر می‌گذرانیم «خودگردانی» است که زیر مقوله اول آن «برنامه‌ریزی و مطالعه» امی باشد و با میانگین ۱۰ درصد فراوانی در کتاب‌های مورد تحلیل از جایگاه نسبتاً مناسبی برخوردار است.

زیر مقوله بعدی «استقلال» است که با تنها ۲ درصد فراوانی به‌طور میانگین، مستلزم سرمایه‌گذاری بیشتر است. «شناخت خود» زیر مقوله بعدی تحلیل‌شده ماست که در کتاب سوم با ۱۴/۴۷ درصد از جایگاه مطلوب و در کلاس پنجم با ۳/۶ درصد مغفول واقع شده است. از آنجایی که خودشناسی سرآغاز شناخت وجودی و خداشناسی است، شایسته است که در تنظیم محتوا موردتوجه واقع گردد؛ اما در بحث مقوله مهارت‌های ارتباطی اولین زیر مقوله موردبررسی «مهارت کلامی و غیرکلامی» است که پایه اصلی ارتباط است و به‌تبع آن در محتوای کتاب‌های درسی برجسته‌تر هست و در کتاب کلاس ششم ۳۲/۵ درصد، پنجم ۲۸ درصد، چهارم ۱۹/۱۹ درصد و سوم ۲۱/۰۵ درصد صفحات دارای این مباحث هست؛ اما زیر مقوله «دوست‌یابی» هم سهم اندکی در محتوای کتاب‌های تعلیمات اجتماعی دارد که جای بحث و تأمل دارد. به‌عنوان مثال در هیچ‌کدام از کتاب‌های سوم و چهارم به این مبحث پرداخته نشده است. آخرین زیر مقوله موردبررسی «مهارت ارتباط با بزرگ‌سالان» است که به‌طور میانگین در ۷ درصد صفحات قرار گرفته شده است.

پیشنهاد

از آنجایی که حجم زیادی از فعالیت‌های معلم و دانش‌آموز وابسته به محتوای کتاب درسی است، توجه به همه ابعاد رشد دانش‌آموز در این کتاب‌ها امری حیاتی به نظر می‌رسد و لذا شایسته است که محتوایی مناسب با پوشش همه ابعاد و حیطه‌ها طراحی و به‌کارگیری شود. امید است تحلیل حاضر توسط مسئولین امر مطمح نظر واقع گردد.

منابع و مراجع

- [۱] امیر حسینی، خسرو، مهارت‌های اساسی زندگی سالم، نشر عارف کامل، تهران: ۱۳۸۷، چاپ چهارم.
- [۲] باستانی، قادر، اصول و تکنیک‌های برقراری ارتباط مؤثر با دیگران، نشر ققنوس، تهران: ۱۳۸۶.
- [۳] پور افکاری، نصرت‌الله، فرهنگ جامع روانشناسی - روان‌پزشکی، نشر فرهنگ معاصر، تهران: ۱۳۸۶، چاپ ششم.
- [۴] حائری زاده و دیگران (۱۳۸۵)، یادگیری از طریق همیاری، نشر نی
- [۵] حسین زاده، علی، همسران سازگار: راهکارهای سازگاری، انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمه‌الله، قم: ۱۳۸۸، چاپ هفتم.
- [۶] رضویه، اصغر، بررسی مقایسه‌ای تأثیر آموزش مهارت‌های خودگردانی و افزایش باورهای خودبستگی بر کارکرد تحصیلی دانش آموزان دبیرستانی، پاییز ۸۵
- [۷] فنی، لادن و همکاران، آموزش مهارت‌های زندگی، نشر دانه، تهران: ۱۳۸۵.
- [۸] فولاد چنگ، بررسی تأثیر علی خودگردانی والدین در خودگردانی تحصیلی دانش آموزان و پیشرفت آنان، روانشناسی و علوم تربیتی، ۱۳۵-۱۵۴
- [۹] قرآن کریم
- [۱۰] کتاب سوم تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی
- [۱۱] کتاب چهارم تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی
- [۱۲] کتاب پنجم تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی
- [۱۳] کتاب ششم تعلیمات اجتماعی دوره ابتدایی
- [۱۴] کلینکه، کریس ال، مهارت‌های زندگی، ترجمه شهرام محمدخانی، نشر نسل نواندیش، تهران: ۱۳۷۸.
- [۱۵] گلشن، فومنی، محمد رسول (۱۳۷۲)، پویایی گروه و سنجش آن، تهران، چاپ دوم
- [۱۶] مایزر، پت، آموزش تفکر انتقادی، ترجمه خدایار، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت، (۱۳۷۴)
- [۱۷] مرضیه کریمی، بررسی مهارت‌های ارتباطی بین فردی در سیره معصومین (ع)، فصلنامه علمی - پژوهشی تربیت اسلامی، س ۵، ش ۱۰، بهار ۱۳۸۹
- [۱۸] معین، محمد، (۱۳۸۶)، فرهنگ فارسی، تهران
- [۱۹] مهربانی زاده، مهناز و همکاران، کمال‌گرایی مثبت/ کمال‌گرایی منفی، نشر رسش، تهران ۱۳۸۲.
- [۲۰] نبوی، محمدحسن، (۱۳۸۲)، مدیریت اسلامی، قم، انتشارات بوستان کتاب قم، چاپ هفتم.
- [۲۱] نهج‌البلاغه
- [۲۲] وست، مایکل و ویکز، لبین مارکی (۱۳۸۷)، سازمان‌های تیم محور، اسماعیل مردانی گیوی، تهران سازمان مدیریت صنعتی
- [۲۳] یارعلی و دیگران، بررسی مهارت‌های ارتباطی و اجتماعی در کتب تعلیمات اجتماعی دوره‌ی راهنمایی